

6. Джури́нский А.Н. История педагогики / А.Н.Джури́нский. – М. : Владос, 1999. – 432 с.
7. Замкова Н.Л. Формування професійних якостей майбутніх менеджерів зовнішньоекономічної діяльності у процесі вивчення іноземних мов: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04; Інститут вищої освіти академії педагогічних наук України. – К., 2005. – 17 с.
8. Маркова А.К. Психология труда учителя / А.К.Маркова. – М. : Просвещение, 1994. – 192 с.
9. Митина Л.М. Учитель как личность и профессионал / Л.М.Митина. – М., 1994.
10. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті // Педагогічна газета. – №7. – 2001.
11. Рогов Е. И. Личность учителя: теория и практика / Е.И.Рогов. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 512 с.
12. Савчин М.В. Педагогічна психологія: навч. посібник / М.В.Савчин. – К.: Академвидав, 2007. – 424 с.

In the article analyzed psychological and pedagogical views on the professional personal qualities of a teacher, approaches to definitions of this notion and considered point of view of scientists to detect a complex of professional personal qualities of a teacher.

Keywords: professional qualities, personal qualities, subject teacher.

Отримано: 8.02.2011

УДК 378.1:159.923.2:005.336.5

Г.Б. Бердник

ГЕНЕЗИС ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ СТІЙКОСТІ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ В ПЕРІОД НАВЧАННЯ У ВНЗ

У науковій статті розглянуті основні концептуальні положення щодо визначення проблеми стійкості у сучасній психологічній науці. З аналізу психологічної літератури, основних положень концепції психологічної стійкості особистості й експериментальних досліджень, присвячених даній проблемі, виявлено, що якість психологічної стійкості характеризує

зрілу особистість, що має високий рівень інтелектуальної та етичної культури, високорозвинені креативні здібності. Це зумовлює рідкість, якщо не унікальність стійкої особистості. У статті описана структура основних компонентів професійної стійкості майбутнього практичного психолога: мотиваційний, когнітивний, конотативний, рефлексивно-ціннісний і регулятивно-вольовий компоненти. Емпіричне дослідження базувалося на теорії С. Мадді, що ґрунтується на вивченні проблем творчого потенціалу особистості та регулювання стресу.

Ключові слова: професійна стійкість, особистість, мотивація, “hardiness”, самоствердження, творчість, стрес, психологічна освіта.

В научній статті розглянуті основні концептуальні положення стосовно визначення проблеми стійкості в сучасній психологічній науці. По аналізу психологічної літератури, основних положень концепції психологічної стійкості особистості та експериментальних досліджень, присвячених цій проблемі, виявлено, що якість психологічної стійкості характеризує зрілу особистість, яка має високий рівень інтелектуальної та етичної культури, високорозвинені креативні здібності. Це визначає рідкість, якщо не унікальність стійкої особистості. В статті описана структура основних компонентів професійної стійкості майбутнього практичного психолога: мотиваційний, когнітивний, конотативний, рефлексивно-ціннісний і регулятивно-вольовий компоненти. Емпіричне дослідження базувалося на теорії С. Мадді, яка ґрунтується на вивченні проблем творчого потенціалу особистості та регуляції стресу.

Ключевые слова: профессиональная стойкость, личность, мотивация, “hardiness”, самоутверждение, творчество, стресс, психологическое образование.

1. До постановки проблеми. В умовах розбудови національної системи освіти особливого значення набуває проблема формування професіоналізму особистості та діяльності майбутнього психолога. Цей процес відбувається під впливом ряду об’єктивних (якість одержаного виховання, самовиховання і освіти на всьому педагогічному маршруті з дитинства у професію, соціально – економічні умови життя й діяльності, стан психолого-педагогічної науки) і суб’єктивних чинників (талант і здібності студента, його спрямованість, відповідальність, компетентність, майстерність чи умілість при розв’язанні психолого-педагогічних задач). Закон України “Про освіту” поставив перед вищими педагогічними закладами освіти серйозні вимоги щодо професійної підготовки сучасного практичного психолога, враховуючи той факт, що напрям підготовки 6.030103 “Практична психологія” належить до галузі знань – 0301 “Соціально-політичні науки”. Отже, у суспільстві з’явилась потреба у більш ширшій підготовці майбутніх

практичних психологів, що не обмежується вирішенням психолого-педагогічних проблем. Це, у свою чергу, сприяло появі нових вимог до особистості та професійної компетентності майбутнього фахівця. У зв'язку з цим змінюються і функції психолога. У процесі професійної підготовки майбутній практичний психолог повинен сформуватися як активний суб'єкт діяльності, як зріла особистість з розвинутими професійно важливими якостями (В.Панок, Н.Чепелева, О.Бондаренко). Спеціальність психолога – особлива спеціальність, яка вимагає від людини високого рівня вихованості, внутрішньої та зовнішньої культури, зразкового володіння собою, комунікативності, готовності до пристосування у мінливих умовах існування сучасного українського суспільства. Саме в цьому й полягає вищий рівень професійного розвитку, стійкості особистості психолога, його підготовленості до майбутньої діяльності [4, с. 14; 9, с. с. 271-279].

2. Аналіз стану розробленості проблеми в спеціальній літературі.

Проблема стійкості є загальнонауковою й пов'язана з тим, що дослідження об'єкта в будь-якій науці неможливе без його хоча б тимчасової стійкості. Нестійкість системи еквівалентна означає руйнування або відсутність об'єкта дослідження. Для різних об'єктів поняття стійкості є істотно різним, а часом буває його важко формалізувати.

Слово “стійкий” у багатьох мовах світу означає “стабільний, стійкий, твердий, міцний”. У “Словнику синонімів російської мови” дається два синоніми цього слова: “стабільність, рівновага” [7]. У словнику А. Ребера [6] “стійкий” розуміється як характеристика індивіда, поведінка якого відносно надійна і послідовно.

У філософії поняття стійкості пов'язане з функціонуванням тієї або іншої системи, виступає як деяка характеристика процесу або явища, специфічні властивості яких, залишаючись незмінними, дозволяють виділити, відрізнити їх від інших, називаються ознаками або симптомами. Неспецифічні властивості предмета (процесу, явища), навпаки, можуть змінюватися, зникати або з'являтися, але якість предмета, його стійкість при цьому не міняються.

В психологічній літературі поняття “стійкості” розглядали в своїх роботах В.Є. Пеньков (виділив ознаки стійкості та тип діяльності людини, що визначає її стійкість), В.Е. Чудновський (описав рівні стійкості особистості), К.М. Левітан, Н.А. Подимов. Особливості професійної стійкості в свої працях розглядали А.Я. Чебикін, К.К. Платонов, Е.М. Ковальчук, З.Н. Курлянд.

Окремі аспекти професійно-особистісної стійкості досліджуються в працях В.Г. Асеева, Л.І. Божович, Ф.Є. Василюка, Г.Л. Гаврилової, Л.П. Гримак, Е.Ф. Зеєра, П.Б. Зильбермана, В.С. Мерліна, А.Г. Морозова, Н.А. Подимова, П.Є. Решетнікова, В.Е. Чудновського [5, 8].

На основі такого ділення В.Є.Пеньков виділяє в психологічній структурі особистості два типи діяльності людини, які визначають її стійкість: пасивно пристосовницький по відношенню до соціальних обставин; активно перетворюючий ці обставини [5, с. 71].

Так, О.Я.Чебикін відзначає, що одна і та ж людина в різних умовах може проявляти різні рівні психологічної стійкості. Насамперед, це залежить від роду виконуваної ним діяльності. Якщо суб'єкт володіє достатніми знаннями, вміннями і навичками в професійній роботі, зовнішні чинники робитимуть набагато менший негативний вплив, ніж тоді, коли такі знання, уміння і навички відсутні [8].

Термін “професійна стійкість” почав набувати самостійний статус у психологічній науці порівняно недавно, з середини 80-х років ХХ ст. З цього періоду професійна стійкість є об'єктом дослідження вітчизняних вчених. У роботах педагогів і психологів І. П. Андріаді, М.А.Алімової, Л.Г.Борісової, І. М. Дімури, Ф. Г. Зіяядінова, В. Н. Турченко, Г. О. Нагорної, З. К. Каргієва, З. Н. Курлянд, О. В. Ржаннікової, В. Є. Пенькова та інших відображені різні підходи до проблеми професійної стійкості особистості [1, 5].

Під професійною стійкістю К.К. Платонов мав на увазі “...таку властивість особистості, в якій виявляється інтенсивність, дієвість і стійкість професійної спрямованості. Професійна стійкість характеризується злиттям працівника зі своєю професією, коли професійна діяльність стала його трудовою домінантою (очолюючим вмістом трудового життя)” [1, с. 7].

В обговорюваному плані спеціальний інтерес представляє дослідження З.Н. Курлянд, яка визначає професійну стійкість вчителя як – “...складну інтеграційну якість, що забезпечує поряд з педагогічними здібностями швидкість становлення вчителя як майстра своєї справи; це синтез якостей і властивостей особистості, що дозволяє упевнено, самостійно, без емоційної напруги виконувати свою професійну діяльність з мінімальними помилками впродовж тривалого часу” [1].

Досить цікавою в прикладному аспекті у дослідженні проблеми формування професійної стійкості майбутнього практичного

психолога є теорія Мадді про особливу особистісну якість “hardiness” [10]. Ця теорія виникла у зв’язку з розробкою ним проблем творчого потенціалу особистості та регулювання стресу. З його точки зору, ці проблеми найбільш логічно пов’язуються, аналізуються й інтегруються в рамках розробленої ним концепції “hardiness”. Через поглиблення атиюдів включеності, контролю і виклику (прийняття виклику життя), позначених як “hardiness”, людина може одночасно розвиватися, збагачувати свій потенціал і упоратися зі стресами, що зустрічаються на її життєвому шляху. У вітчизняній літературі прийнято перекладати “hardiness” як “стійкість” або “життєстійкість” (Д. А. Леонтьєв). Поняття “hardiness” відображає, на думку С. Мадді і Д. Кошаба, психологічну живучість і ефективність людини, а також є показником психічного здоров’я людини. Особистісну якість “hardiness” підкреслюють атиюди, що мотивують людину перетворювати стресогенні життєві події. Ставлення людини до змін, як і її можливості скористатися наявними внутрішніми ресурсами, які допомагають ефективно управляти ними, визначають, наскільки особистість здатна впоратися з труднощами і змінами, з якими вона стикається кожен день, і з тими, які з них носять екстремальний характер. Першою характеристикою атиюду “hardy”, згідно з С. Мадді, є “включеність” (commitment) – важлива характеристика щодо себе та навколишнього світу і характеру взаємодії між ними, яка дає сили і мотивує людину до реалізації, лідерства, здорового змісту думок і поведінки. Вона дає можливість відчувати себе значущим і достатньо цінним, щоб повністю включатися у вирішення життєвих та професійних завдань, незважаючи на наявність стресогенних чинників і змін. “Hardy” – атиюд, умовно названий “контролем” (control), мотивує до пошуку шляхів впливу на результати стресогенних змін, на протигагу впадання в стан безпорадності і пасивності. Це поняття в чомусь схоже з поняттям “локус контролю” Роттера. На протигагу почуттю переляку від цих змін, “hardy” – атиюд, позначений як “виклик” (challenge), допомагає людині залишатися відкритим навколишньому середовищу і суспільству. Він полягає в сприйнятті особистістю події життя як виклику і випробування особисто собі. Підсумовуючи, можна сказати, що “hardiness” – це особливий патерн установок і навичок, що дозволяють перетворити зміни в можливості. Це свого роду операціоналізація введеного П. Тілліхом поняття “мужність бути” [10]. Крім атиюду, “hardiness” включає в себе такі базові цінності, як кооперація (cooperation), довіра (credibility) і креативність (creativity).

“Hardiness” – риса особистості, що дозволяє справлятися з дистресом ефективно і завжди в напрямку особистісного й професійного зростання. Отже, в контексті формування професійної стійкості, спираючись на положення теорії С. Мадді, слід в процесі підготовки фахівця обирати домінуючим патерном особистості стресостійкість, творчі здібності особистості та прагнення до самоактуалізації внутрішнього потенціалу.

Попри велику кількість досліджень природи та механізмів стійкості особистості, вивчення означеної проблеми у майбутніх психологів у процесі навчання у ВНЗ не було предметом окремого дослідження, що й обумовило актуальність дослідження даної теми.

3. Проблематика роботи. Аналізуючи особливості професійної стійкості студентів-психологів, ми враховували складність психологічної структури навчальної діяльності цієї вікової категорії: постійна висока інтенсивність інформаційного потоку; лімітованість часу діяльності; гостра актуальність професійного самовизначення та становлення; складнощі у процесі інтеріоризації теоретичного та практичного досвіду, пов’язані з індивідуальними та психологічними особливостями людини; усвідомлення особистої відповідальності за успішність у навчально-професійній діяльності; одночасна реалізація різних інтелектуальних та сенсомоторних навичок навчання.

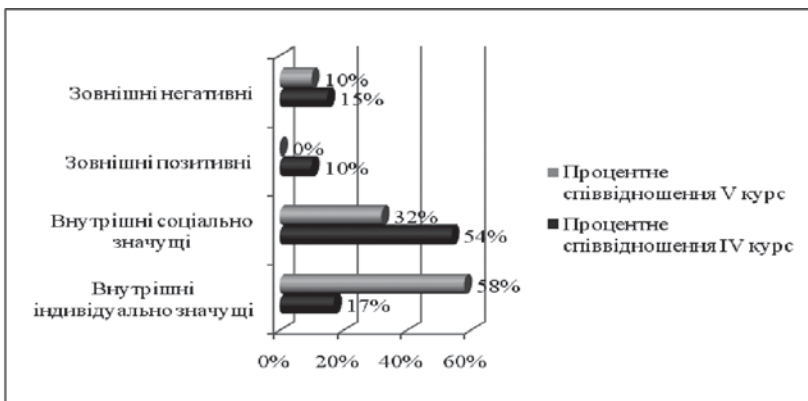
Отже, основною проблематикою роботи, спираючись на вищезазначені положення та теорію С. Мадді [10], постає визначення взаємозв’язку між такими базовими характеристиками особистості, що покладені в структуру професійної стійкості, як стресостійкість та прагнення до самоактуалізації, а також визначення психологічних умов розвитку професійної стійкості майбутнього практичного психолога в процесі навчання у ВНЗ.

4. Основна мета роботи – емпіричне дослідження змісту і особливостей формування компонентів професійної стійкості особистості майбутнього практичного психолога в період навчання у ВНЗ.

5. Матеріали експериментального дослідження. Діагностичне дослідження з проблеми вивчення процесу формування компонентів професійної стійкості у майбутніх психологів в період навчання у вузі проводилося серед студентів IV-V курсів Мелітопольського гуманітарного університету ім. Б. Хмельницького соціально-гуманітарного і хіміко-біологічного факультетів, спеціальностей “Практична психологія. Соціальна робота”, “Біологія. Практична психологія”, всього вибірка складає 120 осіб.

У результаті теоретичного аналізу нам вдалося виявити у структурі професійної стійкості майбутнього практичного психолога, наступні компоненти: *мотиваційний, когнітивний, конотативний, рефлексивно-ціннісний і регулятивно-вольовий.*

Основним фактором стресостійкості та професійної стійкості взагалі майбутнього практичного психолога безпосередньо є задоволеність вибраною професією, що має значні кореляційні зв'язки з оптимальним мотиваційним комплексом (позитивний зв'язок $r = +0,409$) та з рівнем емоційної нестабільності (негативна залежність $r = -0,585$). Інакше кажучи, задоволеність вибраною професією тим вища, чим оптимальніший мотиваційний комплекс: висока вага внутрішньої і зовнішньої позитивної мотивації і низький – зовнішньою негативною. Висока емоційна нестабільність пов'язана із зниженням задоволеності професією [47, с. 226]. Використовуючи методику “*Мотиви вибору професії*”, ми отримали наступні процентні співвідношення.

Рис. 1 Визначення мотивів вибору професії

Відповідно до даної методики, простежується тенденція домінування у студентів V курсу внутрішніх індивідуально значущих мотивів (тобто орієнтація на самореалізацію внутрішнього потенціалу, на отримання задоволення від процесу професійної діяльності), проте показники свідчать про те, що є, хоча і не високий, але і зовнішній негативний мотив (тобто невизначеність, відсутність внутрішнього особистісно значущого сенсу вибору професії).

У студентів IV курсу, навпаки, спостерігається домінування внутрішніх соціально значущих мотивів, тобто прагнення професійно зростати, приносити користь людям, з метою здобуття соціальної значущості.

За допомогою методики “Шкала професійного стресу” ми отримали дані про наявність професійного стресу у майбутніх психологів.

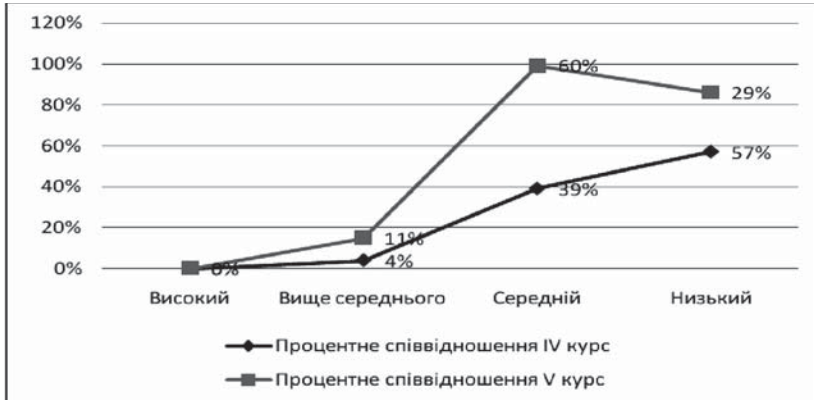

Рис. 2 Виявлення професійного стресу у майбутніх практичних психологів

Отже, за наслідками проведення даної методики, отримані наступні дані: для 29% студентів V курсу та 57% студентів IV курсу стрес не є проблемою, дозволяє зберігати зайнятість і задоволеність; для 60% (V) та 39% (IV курсу) – помірний стрес, проте вже виникає необхідність проаналізувати ситуацію і подивитися, як можна розумно зменшити стрес; для 11% (V) та 4% (IV курсу) – стрес представляє безумовну проблему, очевидна необхідність коректувальних дій і ретельного аналізу професійного життя; не виявлено студентів близьких до стадії виснаження адаптаційного синдрому взагалі.

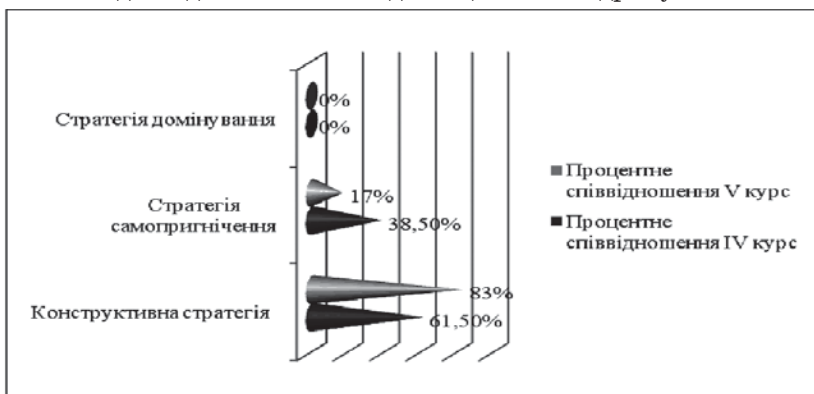

Рис. 3 Виявлення домінуючих стратегій самоствердження особи

Досліджуючи основні стратегії самоствердження особистості майбутнього практичного психолога, виявлено, що домінуючою є конструктивна стратегія, яка визначається в оптимальному логічному пошуку рішення професійних завдань.

Таблиця 1

Визначення особистісно значущих якостей практичного психолога

Професійні якості	Процентне співвідношення	
	IV курс	V курс
<i>Найбільш важливі:</i>		
1. Бажання самореалізуватися	79,3%	88,0%
2. Комунікативність	–	70,0%
Відчуття гумору	75,3%	68,0%
3. Доброзичливість	–	65,0%
Уміння володіти собою	72%	71,0%
<i>Найменш важливі:</i>		
1. Прагнення до самоосвіти	64,2%	66,0%
2. Багатство і культура мови	53,6%	53,0%
3. Сила волі	60,3%	47,5%

Визначено, що найбільш домінантними особистісно та професійно значущими якостями майбутніх фахівців є бажання самореалізуватися, комунікабельність, доброзичливість, відчуття гумору та вміння володіти собою, що безпосередньо пов'язано як з віковими особливостями досліджуваних, так і з прагненнями відповідати нормам конкурентоспроможного фахівця. Низький рівень прагнення до самоосвіти пов'язаний, в першу чергу, з такими труднощами в процесі навчання, як невміння працювати з інформацією та низький рівень володіння навичками правильного розподілу часу та зусиль, низький рівень сили волі та особистої відповідальності за власні досягнення і дії.

6. Висновки. Підводячи підсумки даного дослідження, можна зробити висновок, що формування професійної стійкості є одним з найважливіших компонентів підготовки майбутнього практичного психолога, що зможе за запитом сучасного українського суспільства вирішувати низку різнопланових завдань у різних галузях. З дослідження бачимо, що більшість студентів-психологів змотивовані на самореалізацію внутрішнього потенціалу, на отримання задоволення від процесу професійної діяльності, володіють деякими навичками подолання професійного стресу та готові до конструктивного самоствердження, але не володіють тими інтегральними навичками інтеріоризації внутрішнього досвіду та теоретичних

знань у практичні вміння, не прагнуть до самоосвіти та орієнтовані лише на зовнішні привабливі сторони майбутньої професії, що може спричинити труднощі безпосередньо у професійній адаптації та діяльності в цілому.

7. Перспективами подальших досліджень в даній області виступає розробка концептуальної моделі процесу формування професійної стійкості майбутнього практичного психолога.

Список використаних джерел

1. Курлянд З. Н. Формирование и развитие профессиональной устойчивости учителя : автореф. дис. ... докт. пед. наук [Текст] / З. Н. Курлянд. – М., 1993. – 32 с.
2. Леонтьев Д.А. Личностное в личности: личностный потенциал как основа самодетерминации //Ученые записки кафедры общей психологии МГУ им. М.В.Ломоносова. – Вып. 1 / Под ред. Б.С.Братуся, Д.А.Леонтьева. – М.: Смысл, 2002. – С. 56-65.
3. Никифоров Г. С. Надежность профессиональной деятельности // Психология. Учебник /Ред. А. А. Крылов. – М., 1998. – 520 с.
4. Панок В.Г. Основні напрями професійного становлення особистості практичного психолога у вищій школі / В.Г. Панок // Практична психологія та соціальна робота. – 2003. – №4. – С.14.
5. Пеньков В. Е. Профессионально-личностная устойчивость будущего учителя / В. Е. Пеньков. – Изд-во Белгородского государственного университета, 1998. – 115 с.
6. Ребер А. Большой толковый психологический словарь. – Москва: Искра, 2000. – 245 с.
7. Словарь синонимов русского языка /Ред. Л. А. Чешко. – Москва: Изд-во МИФИ, 1986. – 547 с.
8. Чебыкин А. Я. Особенности эмоциональной устойчивости и психологические средства ее формирования : автореф. дис. ... канд. пед. наук / А. Я. Чебыкин. – М., 1979. – 16 с.
9. Чепелева Н.В. Формування професійної компетентності в процесі вузівської підготовки психолога-практика /Н.В. Чепелева // Актуальні проблеми психології. – К.: Інститут психології АПН України, 1999. – С. 271-279.
10. Maddi, Salvatore R., and Khoshaba, Deborah M. (1994). Hardiness and Mental Health. *Journal of Personality Assessment*, 1994 Oct, v63 (n2) :265-274.

In the scientific article the basic conceptual positions concerning definition of a problem of firmness in a modern psychological science are considered. Under the analysis of the psychological literature, substantive provisions of the concept of psychological firmness of the person and the

experimental researches devoted to the given problem, it is revealed that quality of psychological firmness characterizes the mature person who has high level of intellectual and ethical culture, advanced creative abilities. It predetermines a rarity, if not uniqueness of the proof person. In article the structure of the basic components of professional firmness of the future practical psychologist is described: motivational, connotive, it is reflectivenessennochnyj also reguljativno-strong-willed components. Empirical research was based on S.Maddi's theory which is based on studying of problems of creative potential of the person and stress regulation.

Keywords: professional firmness, the person, motivation, "hardiness", self-affirmation, creativity, stress, psychological formation.

Отримано: 14.03.2011

УДК 37.013.77.

І.М. Білецька

Особливості рефлексії професійної діяльності молодих викладачів вишу

На проблемі навчання і виховання особистості, здобуття нею соціально виправданої і в той же час незалежної лінії життя сфокусована увага філософів і соціологів, психологів і педагогів. Тільки високоморальна, культурна, професійна особистість може сформувати і навчити іншу культурну особистість. З розвитком педагогічної рефлексії у викладача вишу пов'язано рішення багатьох кардинально важливих запитань: підготовка до самореалізації в педагогічній сфері (перш за все, відхід від шаблонів і стереотипів), вироблення програми вимог до себе, до процесу і результату професійної діяльності; усвідомлення змісту педагогічної складової професії; набуття зацікавленого, критичного відношення до різних її аспектів; послідовне збагачення професійного досвіду в педагогічній діяльності, доведення їх до рівня актуальних психолого-педагогічних і соціокультурних потреб. Відомо, що розвинутою рефлексією володіють не всі педагоги, відповідно виникає необхідність не тільки діагностувати рефлексивні дії і здібності до професійного мислення, але й компенсувати їх шляхом розвитку рефлексивної культури, що повинно забезпечити використання професійно-педагогічного мислення в навчально-виховному процесі. В даній статті представлений аналіз основних особливостей стану проблеми рефлексії і найбільш перспективних напрямків її подальшої розробки, а також основне дослідження було спрямоване на безсумнівну корисність рефлексії в педагогічній діяльності, звернуто увагу на причини, що гальмують